

Вдовиченко; передм. Г. Гудзьо. – Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. – 240 с. ;3. Кобилянська О. Твори / Ольга Кобилянська. – К.: Наук. думка, 1988. – 673 с. ;4. Купина Н. А. Массовая литература сегодня: учеб. Пособие / Н. А. Купина, М. А. Литовская, Н. А. Николина. – 2-е изд. – М.: Флинта, Наука, 2010.– 424 с. ;5. Лотман Ю. М. Семіосфера / Юрій Михайлович Лотман. – СПб: «Искусство-СПБ», 2010. – 704 с. ;6. Матіос М. Майже ніколи не навпаки: Сімейна сага в новелах / Марія Матіос . – Львів: Піраміда, 2007. – 176 с. ;7. Мелетинский Е. М. О применении структурно-семіотического метода в фольклористике / Елаеазарий Моисеевич Мелетинский// Избранные статьи. Воспоминания /Отв. ред Е. С. Ноник. – М.: Российск. гос. гуманитар. ун-т, 1998. – 576 с. ;8. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки / Владимир Яковлевич Пропп. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 364 с. ;9. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарій. – Харків: Майдан, 2004. – 776 с. ;10. Шевчук В. Тіні зникомі / Валерій Шевчук. – Київ: Темпора, 2002. – 304 с. ;11. Щиrowsкая Т. Н. Типология сюжетов в произведениях отечественной массовой литературы 1990 – 2000-х годов: Автореф. диссертации ... канд. филол. наук: 10.01.01 / Татьяна Николаевна Щиrowsкая. – Армавир, 2006. – 18 с. ;12. Эко У. Инновация и повторение. Между эстетикой модерна и постмодерна / Умберто Эко // Философия эпохи постмодернизма. Сб. обзоров и рефератов / Под ред. А. Усмановой. – Минск: Красико-принт, 1996. – С. 52 – 73. ;

Інна СІКОРСЬКА, Валерія СІКОРСЬКА (Київ)
АСПЕКТИ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ ДОБИ У
ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО

У статті розглянуто сімейні відносини шевченківської доби, що знайшли своє відображення у творчості Павла Чубинського у порівнянні з нормами сучасного сімейного права.

Ключові слова: звичаєве право, сімейний кодекс України, «материзна», «дідизна», посаг, придане, подільність сімейств.

The paper deals with family relationships of Shevchenko's epoch that are reflected in the work of Paul Chubinsky compared with norms of modern family law.

Key words: customary law, the Family Code of Ukraine, "materyzna", "didyzna" dowry, divisibility of families.

Обрана тема пов'язана з ретроспективою народної юриспруденції в контексті національної ідеї та державотворення першого дослідника звичаєвого права в Україні, видатного діяча українського відродження Павла Платоновича Чубинського, визначальний вплив на світоглядні погляди та життєву позицію якого зробила творчість Тараса Шевченка. Подібно до Шевченка,

поетичний світогляд Чубинського визначається трьома головними категоріями: слово, правда і слава. Для обох «слава» була втіленням історії та традицій народу. Визначальна для світового романтизму ідея національного духу і вільної людської особистості притаманна творчості митця («слово»). Він підносить категорію «правди» як ідею утвердження права українського народу на власну державність. Сьогодні в Україні та за її межами з'являються наукові розвідки, що досліджують галузі права, які є не традиційними в системі правознавчих наук, і свідчать про значно ширше трактування та розуміння поняття права, ніж це прийнято в юриспруденції. Щоб запобігти відособленості правничих галузей від загального осмислення творчості людського духу, варто застосовувати культурологічний аспект вивчення українського права, підґрунтям якого є багатуща скарбниця фольклорної спадщини, на основі дослідження якої вагомий внесок у вивчення народних юридичних звичаїв зробив П.П.Чубинський у своїй колосальній праці «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край». У шостому томі дослідницької роботи вміщено «Короткий нарис народних юридичних звичаїв» разом із матеріалами юридичних звичаїв за рішеннями волосних судів.

Протягом багатьох віків в історії людства серед усіх джерел права провідну роль відігравали санкціоновані державою і обов'язкові для населення давні звичаї та традиції. У своїй сукупності вони створювали звичаєве, або так зване неписане право, котре регулювало більшість відносин у суспільстві. Доречно зауважити, що майже всі перші правові кодекси теж були саме систематизованим офіційним викладом давніх правових звичаїв [9, С.29].

Зрозуміти юридичні звичаї народу можна лише проаналізувавши його економічні умови та світогляд. «Історичне буття та територіальні особливості (клімат, ґрунт тощо) – ось ті передумови, що зумовлюють характер юридичних звичаїв певного племені»– переконаний П.Чубинський [18, С.30]. Характерна риса малоруського племені, що має величезне значення в його економічному житті – це розвиток особистості. Ідея особистості проходить через всі відносини, починаючи із сімейних. Після смерті батьків брати обов'язково діляться: кожен намагається заснувати власне господарство – бути самостійним. Подільність сімейств та господарств у кінцевому результаті обмежується сім'єю в її тісному значенні (чоловіком, дружиною, дітьми) і, відповідно, разом з тим можливим мінімумом земельного володіння. Подільність дрібного господарства має й деякі недоліки. Це, насамперед, низька продуктивність праці, оскільки обробіток землі потребував залучення

певного інструментарію, якого у дрібному господарстві або взагалі не було, або був він поганий. Крім того, господар не міг поїхати на заробітки, щоб покращити таким чином матеріальний бік життя своєї родини, бо не було кому замість нього обробляти землю [18, С.31].

Незважаючи на загальний вплив церкви, правові традиції протягом століть визначали основи шлюбно-сімейних відносин, функції, особисте і майнове становище членів родини, порядок спілкування та багато іншого. В класовому суспільстві через шлюб зміцнювалося матеріальне становище сім'ї.

Важливим етапом у житті людини є укладання шлюбу, який власне й становить основу для створення сім'ї. Будучи однією з форм регулювання статевих відносин (а воно здійснюється за допомогою або державного законодавства, або ж звичаєвого права), шлюб має, насамперед, правову основу. В основі укладання шлюбу в Україні був договір (зговір, змовини, згода), який укладався між двома сторонами, тобто двосторонній договір: батьками та родичами молодого та батьками та родичами молодої. Посередниками між ними виступали довірені особи: сват або сваха. Шлюбний договір спочатку укладався усно, а пізніше – письмово, особливо в тих випадках, коли молодим як придане надавали землю.

Глава 52 статті 626 частини I цивільного кодексу України роз'яснює поняття договору так: «Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків». У частині III зазначеної статті йдеться про те, що «договір є двостороннім, якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору». Тобто, можна зробити висновок, що завдяки звичаєвим чинникам та сталим поглядам народу, шлюб так і лишився основною складовою інституту сім'ї, не зазнавши особливого впливу діахронічного аспекту.

Варто зупинитись детальніше на такому елементі передшлюбної угоди, як сватанні, яке є нічим іншим, як попереднім договором про наміри, закріпленим у сучасному цивільному кодексі статтею 635, яка говорить: «Попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором». Основна відмінність звичаю сватання від попереднього договору – це форма його укладання: усна, а не письмова, як передбачено чинним законодавством. Причому, якщо одна із сторін в подальшому відмовляється від укладання шлюбного договору, тобто від весілля, то зобов'язана іншій стороні відшкодувати завдані збитки, що відповідає як нормам звичаєвого права, так і сучасного цивільного кодексу (стаття 635, частина II).

Відповідно до звичаєвого права під час укладання договору домовлялися про розмір приданого нареченої, яке складалося зі скрині та худоби, внеску молодого (так званого вина та привинку), а також внеску батьків і родичів. Для здійснення цієї акції батьки молодого та молоді збирались на змовини, в яких нерідко брала участь і молода пара.

Однією з важливих умов шлюбного договору було наділення молодих землею. Молодому, як правило скрізь давали землю, молодій – лише в деяких регіонах України. Натомість їй виділяли посаг, який пізніше включав тільки скриню. Щодо колись головної частини посагу – «худоби», яка за традицією включала батькове придане (худобу, землю, гроші), то вона рідко коли включалась до шлюбної угоди, що було пов'язано з економічними передумовами – обезземеленням селянства. Однією з особливостей внутрісімейних майнових відносин українського селянства можна вважати поширену практику надання молодій материзни – тієї частини землі, що передавалась у спадок тільки по жіночій лінії. Одержавши цю землю, молода могла за власним міркуванням розпоряджатися доходом з неї. Як правило, цей дохід використовувався на власні потреби, а також на підготовку посагу для дочки. Взагалі «земля як придане була тим стрижнем, навколо якого будувалася вся система шлюбного договору та шлюбних звичаїв. Там, де наявності землі при укладанні шлюбу надавали великого значення, роль молоді була незначною. І це логічно, адже в договорі йшлося не про любов молодих, а про «поле», яке належало батькам» – стверджує А.П. Пономарьов [14, С.178].

Відносини чоловіка та дружини в господарській сфері народ виражає словом «спілка». Спілка – це товариство, община. Народ вважає це товариство одним з найкращих: «Добра спілка – чоловік та жінка».[18, С. 33]. Тобто, в тогочасній Україні жінку вважали рівноправною з чоловік, що знайшло своє відображення у нормах сучасного права. У частині 6 статті 7 сімейного кодексу України викладено загальні засади регулювання сімейних відносин, де підкреслюється, що «жінка та чоловік мають рівні права та обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї».

Відмінність в характері діяльності чоловіка та дружини визначають і відмінність в правах на результати праці. На думку українського народу, дружина мала право розпоряджатися більшою кількістю продуктів господарства, ніж чоловік. Сімейна праця поділялася на: 1) «жіноче діло», 2) «чоловіче діло», 3) спільна праця. «Жіноче діло» полягало в обробці городу, у збиранні з городу овочів і в майбутньому їх приготуванні, в «страві» (приготуванні їжі), в

молотьбі хліба в жерновах, в приготуванні льону та конопель (чоловік повинен лише виорати під посів цих рослин та посіяти), в прядінні, ткацтві та приготуванні полотна, в чистоті та теплоті хати, в догляді за курами, качками, поросятами та коровами. «Чоловіче діло» складалося з обробки поля, з різних «починів» у дворі, із завезення дров з лісу, також належить до «чоловічого діла» все те, що стосується коней, мотузок, упряжі, возів, рала та ін. Спільна робота мала місце при збиранні хліба та сіна. Звідси виникають відповідні види діяльності, обов'язки та права. Чоловік повинен годувати всю свою сім'ю, взувати, споряджати одягом верхнім, як наприклад, свиткою, шапкою, кожухом, поясом. Жінка повинна для всієї сім'ї заготовляти спідню білизну: для чоловіка та синів сорочки та штани, для дочок сорочки та інше[18, С. 33].

Дружина розпоряджається льоном, коноплями (тільки не у зерні і не на корені, а у волокні): з них вона робить полотно, рушники, хустки. До господарства жінки та дочок належить також і пряжа ниток. Те, що господиня сама зробить, вона може віддати або продати будь-кому, і гроші, виручені від продажу, використати на одяг своїм дочкам, купуючи намисто, сережки, каблучки, хустки. В розпорядженні дружини знаходяться і вівці, а також сир та масло, що від них отримує. Надлишок вона має право продати, а гроші використати, куди вважає за потрібне. Крім того, дружина має право розпоряджатися всім тим, що збере з городу, а також продукцією птахівництва, бо догляд за домашньою птицею покладений теж на жінку.

Стаття 58 сімейного кодексу України закріплює «право на плоди та доходи від речей, що є особистою приватною власністю...Якщо річ, що належить одному з подружжя плодоносить, дає приплід або дохід, він є власником цих плодів, приплоду або доходу». Отже, можна зробити висновок про те, що цей правовий звичай знайшов своє відображення у сучасному сімейному праві, не зазнаючи змін попри досить тривалий часовий проміжок.

Значення дітей зумовлюється їх користю в господарстві. Чим більше чоловіків у сім'ї, тим краще. Своєю працею сини допомагають накопиченню та примноженню сімейного майна. Дочка вважалась тимчасовим гостем у сім'ї батька: її призначення – вийти заміж. Тому їй надаються різні пільги, оскільки на неї очікують у майбутньому тяжкі випробування жінки, матері, господині.

Частина II статті 55 сучасного сімейного кодексу наголошує: «Чоловік зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері», що свідчить про велику шану та повагу українців до жінки, яка збереглась і донині. Іван Франко у своїй праці «Жіноча неволя в

руських піснях народних» писав: «Коли се правда, що мірою культурності всякого народу може служити то, як той народ обходиться з жінкою, то й се безперечна правда, що русько-український народ покажеться високо-культурним у відношенні до других сусідніх народів»[19, С.18].

Згода батьків на шлюб є необхідною умовою, без якої шлюб не може відбутися. Якщо у тих, хто хоче взяти шлюб, немає ні батька, ні неньки, то замість батьків заступають найближчі родичі: дядько, хрещений батько. Вони впливу на рішення молодят ніякого не мають, а лише благославляють. Таку ж роль виконують вітчим чи мачуха. Сирота не потребує згоди вихователів, – і якщо й питає, то лише по своїй добрій волі. Народ роздумує про шлюб так: якщо й діти вибирали собі пару без батьківської та материнської згоди та благословення, то Бог не дав би їм щастя та гарного життя [18, С.38].

Варто зазначити, що у сімейному кодексі України згода батьків на шлюб не є обов'язковою умовою, але у повсякденному житті українців вона залишилась на рівні сталого та тривалого звичаю.

Наскільки поважаються права батьків, настільки ж поважаються права дітей у шлюбі; якщо в дітей немає згоди, батьки не вправі їх примушувати до шлюбу. Частина I статті 24 сімейного кодексу наголошує, що «шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається». Отже, ми бачимо, що участь молоді у вирішенні питання про одруження, як і структура шлюбного договору, є показниками демократизації українського суспільства та егалітаризації (рівноправності) членів сім'ї, що суголосно з нормами сучасного права.

Розгорнутий діалог в українських казках, наведений П.Чубинським, є також свідченням демократичних стосунків між батьками та дітьми в українській родині: «Сини мої, соколи мої! Дійшли ви до літ – час вам уже подружжя шукать. – Час. – кажуть, – таточку, час» («Царівна-жаба»,II, С. 99) [18].

Павло Чубинський у своїй праці детально сфокусував свою увагу на колі осіб, які не можуть перебувати у шлюбі, роблячи висновок, що одружуватися не можна до четвертого покоління включно. Підтвердженням узагальнення науковця є норми статті 26 сімейного кодексу України, де чітко зазначено, що «у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення» (частина I), «рідні (повнорідні та неповнорідні) брат і сестра» (частина II), «двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця» (частина III), «усиновлювач та усиновлена ним дитина» (частина IV).

Батьки намагаються по можливості раніше видати дочку свою заміж, бо бояться за її цнотливість: «Щоб не набігала чого, щоб дурнички якої не вхватила». Якщо парубок женився на дівчині, яка значно старша його роками, то він все-таки залишається главою сімейства, «їй верховодить над чоловіком не можна». Якщо він навіть одружиться з вдовою, то вона повинна покоритися чоловіку. [18, С.39].

Частина I статті 51 сімейного кодексу України гласить: «Дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань».

Звичаєве право українців обмежувало укладання нерівних шлюбів – насамперед між багатими та бідними. Заможні господарі неохоче ридичалися з біднотою, але й бідні селяни так само вважали за краще вибирати собі пару серед рівних.

За сімейним та цивільним законодавством відрізняється спільна, сумісна власність і роздільне майно. Майно, нажите подружжям за час шлюбу, є його спільною сумісною власністю, тобто кожен з подружжя рівною мірою має право володіти, користуватись і розпоряджатись цим майном. Майном подружжя може розпоряджатись за спільною згодою. Те, що чоловік та дружина наживуть разом, складає сімейне майно: із нього йде придане або посаг дочкам, воно ж і переходить до спадку (за Чубинським).

Стаття 60 Глави 8 сімейного кодексу України віддзеркалює норми звичаєвого права українців: «Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловіку на праві спільної сумісної власності (частина I). Вважається, що кожна річ, набута під час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності» (частина II).

На відміну від спільного майна, роздільне майно подружжя – це таке, яке належало кожному з подружжя до одруження, а також одержане ним під час шлюбу в подарунок (скриня, посаг) чи шляхом успадкування («материзна», «дідизна»). Наші пращури чітко розмежовували спадкування за законом та за заповітом.

Серед роздільного майна подружжя у звичаєвому праві українців існували поняття «дідизна» і «материзна», що спадкувалось чоловіком та дружиною за законом. Перше з них – це земля, яка була придбана ще дідом, і батько родини в крайньому випадку може її лише закласти («заставить»), але в жодному разі не продати, на відміну від майна, яке він придбав сам. Млин, хату в особливих випадках також можна було продати. На це мав право не тільки батько, але й мати, знову ж таки право це не дається матері безумовно: якщо мати – жінка розсудлива і добре веде господарство,

тільки тоді їй надається це право. Якщо ж вона не може похвалитися ні тим, ні іншим, тоді вона втрачає його: «не дозволять сусіди, сини, волость» [18, С. 42]. «Дідизна» повинна була бути розділеною між усіма синами порівну, незалежно ні від чоґо.

«Материзна» обумовлена точно такими ж правами, як і «дідизна». Батько має право закласти її лише зі згоди матері, але не продати. Під назвою «материзна» передбачають придане, тобто майно, принесене дружиною в хату чоловіка. «Материзна» переходить виключно дочкам, і тільки, якщо їх немає – синам.

Глава 86 «Спадкування за законом» визначає черговість спадкування (стаття 1258): перша черга спадкоємців (стаття 1261), друга черга (стаття 1262), третя черга (стаття 1263), четверта (стаття 1264) та п'ята (стаття 1265). Але у нормах сучасного спадкового права відсутнє розмежування за статтю, і відповідно майном, призначеним для них, що пояснюється рівноправністю в Україні чоловіка та жінки у всіх сферах життя, на відміну від тоґочасного суспільства, економічні та господарські умови якого визначали провідну роль чоловіка.

Для дочок до заміжжя створюється скриня. Батько допомагає цьому грошима, але в більшості про скриню піклується мати. Батьку говорять: «А гарна скриня?» Батько відповідає: «Питайте у жінки!» Або: «А, може, вона не заготовила.» [18, С. 54]

Крім скрині, молодим після весілля дарують батьки молодого та молоді, а також родичі з двох сторін різні речі і худобу, інколи землю. Земля, отримана у вигляді приданого, належала виключно жінці. Даються в придане також гроші. Буває, що придане складається із хлібних продуктів (три мішка гречки, одна копа проса). Це все є особистою власністю жінки [18, С. 55].

Дружина, за народними звичаями, має ваґому роль лише при дітях. Якщо по смерті чоловіка залишилися діти, то вони є спадкоємцями, вона ж спадкоємиця майна чоловіка. Мати по смерті батька залишається при дітях повноправною господинею батьківського майна, однак влада її обмежується: вона немає права витратити та розбазарювати батьківське майно, яке повинно перейти у спадок дітям. Якщо вона вдруге одружується, то, за народним світоглядом, втрачає право на майно чоловіка. Якщо ж щось витратила, то мусить повернути. При поділі між дітьми, якщо чоґось не вистачатиме, то мати мусить сплатити, оскільки їй було доручено наглядати за дитячим майном [18, С. 43]. Вдові, що виходить заміж з малолітнім дитям, виділяють на його виховання певну частину із майна, що належало померлому чоловіку, і дають її другому чоловіку [18, С.58]. Частина 8 статті 7 сімейного кодексу України регламентує

«Регулювання сімейних відносин», що має здійснюватись з максимально можливим урахуванням інтересів дитини».

Якщо батько зістарився і неспроможний вести господарство, то трапляється так, що вся влада переходить до матері, якщо вона здатна управляти господарством (навіть, коли є сини), причому сини повинні їй у всьому підчинятися, в іншому випадку, вона може виселити від себе непокірного сина і дати йому тільки те, що вважатиме за необхідне, а то навіть нічого не дати, навіть до своєї смерті лишити «дідизну» [18, С. 44].

Матері напівсироти завжди належить невід'ємне право піклувальника за неповнолітнім дітям, коли володіння майном не розділено, навіть дорослі сини питають у неї згоди у випадку продажу чи застави землі. Але взагалі інститут опіки та піклування не розвинений. У народі повними сиротами діти лишаються рідко, крім того, у них майже немає ніякого майна; виховання не потребує особливих турбот або значних капіталовкладень, а опіка та піклування є наслідками впливу писаних законів, а не наслідком народного світогляду.

Між мачухою та пасинками поділу майна не буває, тому що, за народними юридичними звичаями, якщо помирає чоловік і залишає дітей від першого шлюбу та дружину від другого шлюбу, з якою в нього не було дітей, то він робить заповіт, що має назву у народі «духівницю». Господар, роблячи духівний заповіт, завжди намагається не забути в ньому і свою дружину, так як становище її після смерті чоловіка робиться вкрай незavidним: родичі покійного чоловіка можуть вигнати її з дому і нічого не дати. Щоб відгородити її від таких неприємностей, чоловік записує що-небудь, землю чи худобу, на її ім'я [18, С. 56].

Словесні духовні заповіді, які укладалися усно при свідках, мали таку ж юридичну силу в народних звичаях нашого народу, як і духовні заповіді, складені письмово при свідках та скріплені їх підписами. Народ вважав іти проти волі померлого великим гріхом [18, С. 55]. У порівнянні з сучасними нормами цивільних правовідносин варто зазначити, що «заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця і часу його складення» (частина II статті 1247), він «має бути особисто підписаним заповідачем (частина III статті 1247), та «посвідчений нотаріусом» (частина 4 статті 1247). Отже, в цілому суть заповіту залишилась незмінною, основна відмінність полягає лише у загальних вимогах до форми заповіту, а саме: письмова форма.

Якщо ж духовного заповіту немає, то, за народним уявленням, мачуха повинна була залишити хату та йти, куди вважає за потрібне,

взявши своє придане. Вона може забрати лише те, що було дано їй рідним батьком. Вона залишається повноправною господинею в хаті, якщо мала дітей від другого шлюбу. Якщо ж захоче відділитися, то отримує половину майна. Наприклад, Чубинський зазначає, що Білоцерківський волосний суд (Васильківського повіту), вислухавши скаргу двох пасербиць на мачуху, що вона, продавши ту частину, що належала їй, не погоджується віддати майно, котре лишилося на їх долю, вирішив: визнати повноправними господарями пасербиць, а мачусі відмовити, надавши їй лише одне право – жити у пасербиці до самої смерті. Волосний суд бере до уваги тривалість співмешкання подружжя, і тому інколи навіть призначає їй якусь частину майна, якщо вона довго прожила з чоловіком [18, С. 50].

Відносно прав усиновлених на майно усиновителя, то за народними юридичними звичаями, усиновлений стає після смерті усиновителя повноправним спадкоємцем його майна. Але буває так, що усиновлений, проживши певний час у усиновителя, років 8-13, захоче відокремитись, то він утакому випадку має право отримати половину всього набутого майна. Але це бувало дуже рідко [18, С. 51].

Серед українців була поширена така звичаєво-спадкова система, яка відтворювала процес демократизації внутрішньосімейного укладу та нуклеаризації родини.

Отже, історично сформована сукупність правових традицій та звичаїв Шевченківської доби, якими регулювалися стосунки і поведінка людей у різних сферах їхнього життя, є однією з важливих ділянок народної свідомості та народних знань. Звичаєве право діяло в селянських общинах поряд з урядовими законодавчими актами.

Проаналізувавши роль соціально-економічних відносин Шевченківської доби, що вплинули на формування підвалин до вивчення сімейного права та дослідивши еволюцію сімейних правовідносин шляхом вивчення творчого доробку Павла Чубинського, вдалося зрозуміти специфіку української сімейної традиції з її основним принципом – подільністю та ідеєю розвитку особистості, яка червоною ниткою проходить через усе життя українців.

У шлюбно-сімейних відносинах було закріплено волевиявлення жінки та чоловіка, необхідною умовою була згода наречених на одруження, а також згода батьків (на відміну від сучасного сімейного права). Стосунки у родині відзначались демократичністю. Взаємовідносини між подружжям ґрунтувались на принципах духовності, моральності, взаємної поваги, справедливості. Важливу роль відіграла шлюбна угода, яка була передумовою

переструктуризації сімейного майна, особливе значення в народній звичаєвій культурі мало сватання та правова функція приданого.

У системі правових звичаїв українців Шевченківської доби розрізняли спільне та роздільне майно. За сімейним та цивільним законодавством відрізняється спільна, сумісна власність і роздільне майно. Майно, нажите подружжям за час шлюбу, є його спільною сумісною власністю, тобто кожен з подружжя рівною мірою має право володіти, користуватись і розпоряджатись цим майном. Майном подружжя може розпоряджатися за спільною згодою. На відміну від спільного майна, роздільне майно подружжя – це таке, яке належало кожному з подружжя до одруження, а також одержане ним під час шлюбу в подарунок (скриня, посаг) чи шляхом успадкування («материзна», «дідизна»). Звертаючись до спадкового права, варто зазначити, що і чоловік, і дружина могли бути як спадкодавцями, так і спадкоємцями, бо спадкували батьківське та материне майно.

Завдяки дослідницькій діяльності П.Чубинського вдалося з'ясувати, що жінка Шевченківської доби в тогочасній Україні була самостійним суб'єктом цивільно-правових відносин, правоздатною та дієздатною особою, повна дієздатність якої наступала з моменту одруження. Щодо жінки-матері та мачухи діяло «жіноче право», яке регулювало суспільні відносини, що виникали у жінок у різних сферах життя та забезпечувало громадські та господарські їх права. Хоча й за характером влади сім'я була патріархальною, оскільки всі члени родини перебували у залежності від голови, українська жінка порівняно з іншими етнічними групами перебувала у більш рівноправному становищі. Про це, зокрема, свідчать такі норми звичаєвого права: жінка (дружина, дочка) нарівні з усіма мала право на особисте майно, яке вона могла придбати за власні кошти, вона також мала право на «материзну» та придане. Про шанобливе ставлення українців до матері говорить за себе той ряд прав, які отримувала мати при народженні дитини, при житті з чоловіком та по його смерті (шлюбно-сімейні та спадкові права).

Порівняно з матір'ю мачуха була обмежена в правовому полі. Це пояснюється усталеними поглядами народу відносно другого шлюбу як явища негативного, яке навіть церква не освячувала, крім того, таким чином народ підсвідомо захищав права сироти, хоча й інститутопіки та піклування при звичаєвому праві недостатньо розвинений, що підтверджує у своїй дослідницькій роботі П. Чубинський.

Зазначене дослідження дає можливість долучитися до визначення рівня правосвідомості та правової культури українського народу Шевченківської доби, його етнопсихології, особливостей

менталітету, моралі та духовної культури у зазначену добу. Особливе місце сімейних відносин у системі суспільних відносин дозволяє збагатити вітчизняну й європейську правову традицію демократичними і гуманістичними надбаннями.

Література

1. Грушевський М. С. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1992. – Т. 3: До року 1340. – 1993. – 592 с. ;2. Ефименко Т. Обычное право украинского народа / Т. Ефименко // *Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ* / Подъ редакціей Ф. К. Волкова, М. С. Грушевскаго, М. М. Ковалевскаго, Ф. Е. Корша, А. Е. Крымскаго, М. И. Туганъ-Барановскаго и А. А. Шахматова. – Петроградъ: Типографія т-ва «Общественная польза», 1914. – Томъ II. – 1916. – 707 с. ;3. Жовтобрюх М. М. Звичаєве право: сутність, генеза, чинність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / М. М. Жовтобрюх. – К., 2002. – 19 с. ;4. Захарченко П. П. *Історія держави і права України: Підручник* / Петро Павлович Захарченко. – К.: Атіка, 2004. – 368 с. ;5. Івановська О. П. *Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект. Навчальний посібник* / Олена Петрівна Івановська. – К.: ТОВ «УВПК «Екс об», 2002. – 264 с. ;6. *Історія українського права. Навчальний посібник: Матеріали до курсу лекцій з історії української державності* / За ред. О. О. Шевченка. – К.: Олан, 2001. – 214 с. ;7. Кривошій О. П. *Материзна. Жінка в правовій культурі українського народу IX – перша половина XVII ст.* / Олександр Петрович Кривошій. – Запоріжжя: Поліграф, 2001. – 96 с. ;8. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. *Історія держави і права України: Навчальний посібник* / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К.: Атіка, 2001. – 320 с. ;9. Мироненко О.М., Римаренко Ю.І., Усенко І.Б., Чехович В.А. *Українське державотворення.* – К.: «Либідь», 1997. – 209 с. ;10. Музиченко П. П., Ковальова С. Г. *Елементи звичаєвого права в судовому процесі XIV–XVI століть на українських землях* / П. П. Музиченко, С. Г. Ковальова // *Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць Одеської державної юридичної академії* / Відп. ред. С. В. Ківалов. – Одеса: Астропринт, 1998. – С. 77-84. ;11. Музиченко П. П. *Історія держави і права України: Навч. посіб.* – 3-тє вид., стер. / Петро Павлович Музиченко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 429 с. ;12. Музиченко П. О. *Правове становище жінки в українських землях в XIV–XVIст.* / П. О. Музиченко // *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць.* – 1997. – Випуск 1-2. – С. 176-179. ;13. Полонська-Василенко Н. *Історія України: У 2 т.* / Наталія Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – Т. 1. До середини XVII століття. – 1992. – 640 с. ;14. Пономарьов А.П. *Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине* /А.П. Пономарьов //Культура і побут населеня України. –К.,1989. – С.1-181. ;15. Попович М. В. *Слов'яни: походження і становлення* / М. В. Попович // *Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи: [Кол. моногр.]* / Г. В. Щокін, М. В. Попович, М. С. Кармазіна та інші; За заг. ред. Г. В. Щокіна, М. Ф. Головатого – К.: МАУП, 2000. –С. 35-47. ;16. *Сімейний кодекс України* / Відомості Верховної Ради

України (ВВР). – 2002. -№ 21-22. – С.135. ;17. Толкачова Н. Є. Деякі аспекти співвідношення звичаю, традиції та права / Н. Є. Толкачова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2002. – Вип. 45. – С. 23-30. ;18. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П. Чубинским. – СПб., 1872. – Т.6. – С.29-395 ;19. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних. – Твори у 50- ти томах. – Т.26. – К., 1980. – С.210. ;20. Цивільний кодекс України /Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2003. - № 40-44. – С.356. ;21. Шахрайчук І. А. Спадкове право України (Ретроспективний аналіз): Навч. посібник / І. А. Шахрайчук. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2000. – 224 с. ;22. Яковлів А. Українське право / Андрій Яковлів // Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська. – К.: Либідь, 1993. – С. 222-236.

Оксана СЛІПУШКО (Київ)

ФЕНОМЕН ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті аналізується феномен літератури українського Середньовіччя. Визначаються геополітичні та культурно-духовні чинники її генезису і формування, наголошується на адаптації візантійсько-болгарського досвіду, прийнятті східної християнської традиції як базової. Аналізується софіологічний характер киеворуської книжності, її рецептивний характер. Зроблено акцент на оригінальному спрямуванні книжності Русі-України, наявності власної середньовічної традиції.

Ключові слова: феномен літератури українського Середньовіччя, візантійсько-болгарський досвід, східна християнська традиція, софіологія, література-реципієнт, впливаюча література.

The phenomenon of the literature of Ukrainian Middle Ages

In this article the phenomenon of the literature of Ukrainian Middle Ages is analyzed. The geopolitical, cultural and spiritual aspects of its genesis and formation are defined. It is underlined the adaptation by its Byzantium and Bulgarian experience, reception of East Christian trajectory as general. It is investigated sophiology character of Kyie-Rus literature, its perception character. It is underlined the original direction of the Kyiv-Rus literature, the existence of the own Middle Ages tradition.

Key words: the phenomenon of the literature of Ukrainian Middle Ages, Byzantium and Bulgarian experience, East Christian trajectory, sophiology, reception literature, influence literature.

Політичне і культурне значення літератури українського Середньовіччя, передусім книжності Київської Русі, визначається її